

Forradalom Hajdúnánáson

1956. október 23-án este nyolc órakor Gerő Ernő, az MDP Központi Vezetőségének első titkára állt a Magyar Rádió mikrofonja elé. Nagy felháborodást keltő beszédében ellenforradalomnak minősítette a délután két óra óta tartó, az engedélyezett diáktüntetéssel kezdődött eseményeket, és kijelentette: „Következő harcot folytatunk a sovinizmus, az antiszemitizmus és minden egyéb reakciós, népgyűlölő, embertelen irányzat és nézet ellen. Ezért elítéljük azokat, akik ifjúságunk körében a sovinizmus mételyét igyekeznek terjeszteni, s a demokratikus szabadságot, amelyet államunk a dolgozó népnek biztosít, nacionalista jellegű tüntetésre használták fel.”

Szavaiból kitűnik, hogy a KV tagjai a forradalmat nem a kommunista párt diktatúrájára adott reakcióval, az általános nyomor és a törvénytelenések össznépi elutasításával magyarázták, hanem a „sovinizmus és az antiszemitizmus” kitörésének tartották. Vagyis Gerőék a Budapest utcáit előzőlnő tüntetők jelszavait és az elhangzott szónoklatokat, melyek a szuverenitás helyreállítását, a nemzeti identitás tiszteletben tartását és a szovjet csapatok kivonását sürgették, a maguk torzító ideológiai szemüvegén át „sovinizmusnak” látták. De honnan került elő, látszólag minden előzmény nélkül, az antiszemitizmus mint fenyegető veszély? A fővárosi demonstrációkon addig, de később sem szidták a zsidókat, a forradalom legáltalánosabb jelszava így hangzott: „Aki magyar, velünk tart!” Ahogy egy visszaemlékező történész határozottan állította, ez a jelszó „nem akart senkit sem kizárni az új Magyarországból, mert valójában visszájára fordítva is érvényes volt: aki velünk tart, az igaz magyar, derék ember”.

Ugyanakkor mind a „kemény vonalas”, mind a „reformer” kommunisták ugyanúgy, mint a forradalmi napokban vezető szerepet játszó értelmiség tagjai tisztában voltak azzal, hogy a tömegekben elfojtott indulatok lappanganak. Várható volt, hogy az államapparátus megingása, a párt felbomlása és a rendőrség elbizonytalanodása felszínre hozza az agressziót a kommunista vezetők, a rendszer kiváltságosai és a velük részben azonosított zsidók ellen. Felmerült a veszély, hogy a tömegek tudatának mélyén lappangó előítéletek bűnbakképződéshez vezetnek. Sokan féltek attól, hogy az emberek az évtizedes kitérő után ott folytatják, ahol 1945–46-ban, de még inkább 1947–48-ban „beléjük fojtották a szót”.

PELLE JÁNOS (1950) író, történész.

Vidéken sokkal érezhetőbb volt a feltámadó antiszemita közhangulat, mint Budapesten. Ennek egyebek közt az is oka volt, hogy a fővárosban élő, 1944 előtt neológ zsidók hagyományosan asszimiláltak voltak, sem megjelenésükben, sem pedig életmódjukban nem különböztek a többségtől. Így ha a tüntetések alatt szórványosan el is hangzott néhány olyan megjegyzés, melyet a holokauszt-túlélői sérelmesnek találtak, ezek személyesen nem ellenük irányultak, és sokszor rendre is utasították azokat, akik hangoztatták őket. Kelet-Magyarországon viszont legalább 15-20 súlyosabb incidens volt. Ezek többsége a deportálásból visszatért, ortodox zsidók ellen irányult, akiket ott, ahol laktak, számon tartottak.

„Antiszemita atrocitásokra az esetek többségében azokon a vidéki településeken került sor, ahol nagyobb számban éltek a holokauszt után visszatérő, vallási hagyományait is őrző zsidók: elsősorban Szabolcs-Szatmár, Hajdú-Bihar és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. A zsidók azért is irritáltak számos helybélit, mert már jelenlétükkel is saját emberségük csorbulására, be nem ismert bűneikre – közömbösségükre a zsidók deportálásakor, a zsidó ingóságok eltulajdonítására – emlékeztették őket. Számosan úgy próbáltak menekülni a lelkiüket nyomó teher alól, hogy felnagyították az általuk ismert zsidók ellenszenves tulajdonságait, visszatetszést keltő cselekedeteit, és ezek alapján ítélték meg a többieket”, írja Ständeisky Éva, aki ezeket az 1944-re visszavezethető tömeglélektani kitöréseket „csőcselék-antiszemitizmusnak” minősíti.¹

1956-ben a „népi antiszemitizmus” efféle, a lincselés és a pogrom veszélyét felidéző megnyilvánulásra csak elvétve került sor. Szokolczai Attila, a magyar forradalom és a „zsidókérdés” összefüggéseivel foglalkozó másik történész hangsúlyozza, hogy a hatalmat gyakorló „reformkommunista” vezetők és az értelmiségi közszereplők az 1956. október 23-a és november 4-e közötti időszakban tudatosan felléptek a szórványosan jelentkező antiszemita megnyilvánulások ellen, törekedtek arra, hogy „megórizzék a forradalom tisztaságát”. Fellépéseikből, illetve megnyilatkozásaikból azonban csak áttételesen lehet következtetni az egyszerű emberek indulataira, illetve előítéletes gondolkodására a kritikus időszakban.

„Annak magyarázataként, hogy miért nem nyert teret ötvenhatban az antiszemitizmus, a következő válaszok lehetségesek. Szemben azzal, ami a kádár-irodalom alapján széles körben elterjedt, ötvenhatra nem volt jellemző a viszonylag hosszú ideig tartó hatalmi vákuum. A forradalmi erők helyi győzelme az ország nagy részén fokozatos volt. A Budapesten történtek hírére a diktatúra helyi képviselőinek reformer (vagy magukat átmenetileg annak mutató) tagjai kezdeményezték (vagy nem ellenezték) új emberek bevonását a hatalomba. E mögött többnyire inkább a feladatok és a felelősség, semmint a hatalom megsztásának a szándéka állt. Ezek a testületek aztán a rend fenntartása mellett egyre inkább a forradalmi követelések valóra váltásának intézményei, forradalmi tanácsok lettek. Ott sem jött létre hatalmi vákuum, ahol ez a folyamat valamilyen ok miatt elakadt vagy el sem kezdődött: ezeken a helyeken vagy csak az

október 28-i fordulat után győzött gyorsan és zökkenőmentesen a forradalom, vagy a felkelő tömeg elsöpörte a hatalom helyi birtokosait, és a régi hatalom romjain azonnal felállt az új. A rend fenntartása szempontjából fontos volt, hogy a fegyveres testületek (rendőrség, honvédség, határőrség) mindenütt támogatták a forradalmi tanácsokat, amelyek erre igényt tartottak. Ahol pedig átmenetileg szétszéledt a rendőrség, ott azonnal hozzákezdték a nemzetőrség felállításához. Hatalmi vákuum tehát csak viszonylag kevés helyen alakult ötenhatban, az űr kitöltése pedig mindenütt viszonylag hamar sikerült.

A zsidók ellen elkövetett bűncselekmények elmaradásának másik oka lehet az a nemzeti büszkeség, amely ötvenhatra annyira jellemző volt. Az 'utolsó csatlós ország' népe nagyon is tudatában volt, hogy a világ figyelmének középpontjában áll. Tudták, hogy mennyire élesen megfordult az ország korábban kedvezőtlen megítélése a nyugati közvéleményben. Nyilvánvaló, hogy igyekeztek megfelelni ennek az új képnek. A forradalom tisztaságának már 1956-ban büszke tudatában voltak az emberek, és feltehetően igyekeztek is vigyázni rá. Ennek nyilván szerepe volt az antiszemita önmérséklésében is.”²

A forradalmi napok tömeghangulatának rekonstrukcióját nehezíti, hogy mindkét történész túlnyomóan a korabeli, átmenetileg szabadabbá vált sajtó közleményeit, illetve a forradalom utáni bírósági periratokat és jegyzőkönyvbe foglalt rendőrségi vallomásokot dolgozta fel. Vagyis ugyanazokból a forrásokból merítettek, mint a Kádár-korszak névtelen szerzői, akik az 1957-ben megjelent Fehér Könyvben (Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. Magyar Népköztársaság Tájékoztatói Hivatala, az első és negyedik kötet) adták közre a forradalom antiszemita cselekményeiről beszámoló összefoglalójukat. Persze az 1989–90-es rendszerváltás után született elemzések szerzői már nem beszélnek „ellenforradalomról”, és az antiszemita megnyilvánulásokról igyekeztek „lehántani” a kommunista szellemű minősítéseket.

Sajátos módon rajtam kívül mindenki sajnálta a fáradságot, hogy a korai Kádár-rendszer rendőrségi kihallgatásai során készült és a kihallgatottak „öncenzúráját” tükröző, a zsidóellenes megnyilvánulásokat leíró jegyzőkönyveken túl interjúkat készítsen az események szereplőivel, akik közül az 1990-es években még sokan éltek és hajlandók voltak emlékezni. Így azután nehezen lehet rekonstruálni a valóságos eseményeket, és szinte lehetetlen arra következtetni, hogyan éreztek ekkor a szovjet hadsereg önkényeskedéseit és a pártállami terrort megszenvedett tömegek a holokausztot túlélte és visszatért zsidók iránt. Ebből a szempontból igencsak tanulságos az 1956-os magyar forradalom talán legsúlyosabb antiszemita megnyilvánulásának tekinthető hajdúnánási események rekonstrukciója a még élő szereplőkkel 1994-ben készített interjúk és az időközben született helytörténeti irodalom alapján.

A Hajdúnánáson 1956. október 26-a és november 2-a között történt eseményeknek kiemelt figyelmet szentelt az utókor, Völgyesi Zoltán történész két könyvet is írt a forradalmat követő felelősségre vonás során született dokumentumok alapján.³

A Tiszaeszlártól mintegy harminc kilométerre fekvő, mintegy 17 ezer lakosú Hajdúnánáson hagyományosan elterjedt volt a vérvád hiedelme, és az egyszerű nép a helyi zsidókat visszatérően rituális gyilkosság elkövetésével gyanúsította. Már 1882-ben, a tiszaeszlári ügy nyíregyházi tárgyalásán, Scharf József templomszolga vallott arról, hogy „ő tett bogarat” Solymosiné fülébe, amikor Eszter lánya eltűnését követően felhívta a figyelmét, hogy a közeli Hajdúnánáson is eltűnt egy gyermek, és már meggyanúsították a helyi zsidókat, mikor előkerült. 1911 áprilisában és szeptemberében ugyanott egy Glück Izsák nevű kereskedőt vádoltak meg egy csizmadia inas „lesaktorálásával”. 1937 júliusában pedig egy teljes hétig dült a vérvádhisztéria a városban egy Seres Margit nevű tizenkét éves lány eltűnése miatt, akivel már öregasszonyként 1993-ben interjút készítettem.

Hajdúnánáson 1945 után is elevenen élt a vérvád, amit az is bizonyít, hogy terjesztése miatt perre is sor került. Csujja Sándor kisbíró és társa ügyét Debrecenben tárgyalták.

„1948. szeptember 5-én, az 'új kenyér' ünnepén egy ötéves kislány eltűnt a vásári forgatagban, s a jóhiszemű megtaláló csak másnap este tudta visszavinni a szüleihez. Miközben az aggódó apa fiát keresve járta a várost, a piacon már azt híresztelték az asszonyok, hogy a zsidók ragadták el a gyermeket, 'mivel a zsidóknak jelenleg van annak a bizonyos hét esztendőnek az évfordulója, amikor keresztény vére van szükségük'. A hírt a városi hajdú ki is dobolta, amiért a mendemondának bedőlt apával együtt a debreceni népbíróság elé állították. Míg azonban az utóbbit felmentették, a városi hajdút rémhírterjesztésért hat hónap fogházra ítélték. Érdekessége az ügynek, hogy mindkét vádlott aktív MDP-tag volt, s a bírósági döntés után a párt helyi szervezete és a zsidóság egy csoportja igazolást adott ki olyan tartalommal, hogy az elítélt nem antiszemita, és az ellene felhozott vádak alaptalanok. A feljelentést tevő Rosenberg Dezsőné viszont a főtárgyaláson nem volt kihallgatható, mert időközben a családjával együtt kivándorolt Norvégiába.”⁴

Pécsi Lajos és Wiesel Róza, illetve Liebermann Salamon egykori nánási rabbi 1994-ben Izraelben elmondták nekem, hogy a vérvád egészen 1956-ig „napirenden” volt a városban, akár gyanúsítás, akár viccelődés formájában.

Ehhez képest meglepőnek tűnhet, hogy az 1956-os forradalom antiszemita megnyilvánulásai során a helybeliek nem gyanúsították meg rituális gyilkossággal a helyi zsidókat. Pedig van ennek egy egyszerű, kézenfekvő magyarázata: volt egy sokkal súlyosabb és konkrétabb vád ellenük, ami felszínre tört. Abban azonban, hogy az egyszerű emberek ezt elhitték, tagadhatatlanul része volt a hagyományos bűnbakképzésnek. Az, hogy a 1944 novemberi első napjaiban lezajlott, nehezen feldolgozható tragikus eseményeket a nánásiak „a gettózás miatti bosszúnak” tulajdonították, vitathatatlanul szerepe volt annak, hogy „bűnös népnek” tartották a zsidókat, akik „ártatlanok elhurcoltatására” is képesek.⁵

A második világháború frontjának átvonulása után történtek végzetes módon igazolták a hosszabb ideje táplált antiszemita előítéleteket. A városba bevonuló

Vörös Hadsereg különleges biztonsági különítménye megismertette a nánásiakat azokkal a borzalmakkal, melyek addig csak a zsidóknak jutottak osztályrészül. Az 1944. november 4-ről 5-ére virradó éjszaka eseményeit a helyi közvélemény még napjainkban is a „zsidó bosszúnak” tulajdonítja. „Egyes vélemények s általában a helyiek kollektív emlékezete szerint a szovjeteknek a visszaérkező munkaszolgálatosok is segítettek, akik így kívántak bosszút állni, mivel azok nem akadályozták meg a deportálásokat”, írta a helytörténész Draviczky Imre.⁶

Érdemes felidézni a tényeket, először is a zsidók sorsát, ugyanis őket hurcolták el először. „Hajdúnánáson 1944. május 31-én a Klapka és a Bem utca körül létesült a gettó, ahová a város 1003 fős zsidósága került. A polgári lakosságtól történő elkülönítésük ezzel immár fizikailag is megtörtént. A gettó alig másfél hónapig működött, mivel ezután a foglyokat koncentrációs táborokba szállították. A tehervonatok először Debrecenbe érkeztek, ahol a Serly-féle téglagyárban gyűjtötték össze a megyéből a zsidókat, hogy innen szállítsák tovább őket. A hajdúnánási zsidók is itt várakoztak egy teljes hétig állandó fegyveres őrizet mellett. Ezután Debrecenből a hajdúnánási deportáltakat vagy Auschwitzba, vagy a Bécs mellett fekvő Strasshofba vitték. Az Ausztriába került zsidóknak jóval nagyobb esélyük volt a túlélésre, mivel őket többnyire különböző kelet-ausztriai táborokba szállították tovább, ahol ipari és mezőgazdasági kényszermunkát végeztettek velük. Az áldozatok pontos számát nehéz megállapítani, a jelenlegi szakirodalom mintegy 640 életét vesztett hajdúnánási zsidót tart számon.”⁷

Kevesebb mint a harmaduk tért csak vissza, hiszen 1946-ban Hajdúnánásnak 205 zsidó lakója volt. Más magyarországi településhez képest így is magasnak számított a túlélők száma, ami lehetővé tette, hogy a zsidó közösség és a hitélet egészen 1956-ig fennmaradjon.

A nánási „malenkij robotról” keveset tudunk, az 1990-es rendszerváltásig csak legendák keringtek róla. Az 1975-ben kiadott várostörténetből csak annyi derül ki, hogy a németek a nagy debreceni tankcsatát követően 1944. október 30-án távoztak. Nyomukban először román csapatok érkeztek, majd a szovjetek szállták meg a várost. A katonák rekvirálták a lakosság javait, és nemi erőszakot is elkövettek, de az első világháborút megjárt idősebb helyi férfiak ezekre az atrocitásokra már felkészítették a nánásiakat.

Arra azonban, ami történt, senki sem számított. Hadas Ferenc emlékezése szerint,⁸ miután az oroszok este kidoboltatták, hogy a város a kezükön van, „álljon helyre az élet, a boltok nyissanak ki”, szuronyos katonák járták végig a házakat, és a férfiakat magukkal vitték. A gyűjtőhelyen valami alacsonyabb rendű parancsnok közölte, hogy öt-hat hétig dolgoznak majd a Hajdúnánás-Debrecen vasútvonal helyreállításán. De erről szó sem volt. A nánásiakat a front parancsnokának (vagy helyettesének) utasítására, „hadifogolyként”, rögtönözve szedték össze úgy, ahogy ez Budapesten is történt 1945 februárjában. A szovjet tábornokok az ütközeteket követő napokban gyakran „igazolták” így óriási, indokolhatatlan emberveszteségeiket a felsőbb hadvezetés és Sztálin előtt.

Az összeszedett mintegy ötszáz férfi sorsa tragikusan alakult. Gyalogmenetben hajtották őket Debrecenig, ahol ugyan a tizenhat évnél fiatalabbakat és az ötven évnél idősebbeket elengedték, de a többieket, 350 főt bevagonírozták. Előbb Romániába, Foksániba, majd Moldáviába, Benderibe kerültek. A szörnyű egészségügyi viszonyok és a hiányos táplálkozás, a járványok és a hideg következtében 182 nánási „hadifogoly” halt meg a két táborban, többségük 1944. november vége és 1945 májusa között. Többségük el sem jutott az építkezésekre, ahova a GUVPI „munkaerő-gazdálkodása” szánta őket. A végül elhurcolt férfiakból hosszú évek múlva alig húszan tértek csak haza. Súlyos, szinte feldolgozhatatlan veszteség volt ez a kisváros lakói számára, akik hosszú ideig azt sem tudták, hogy élnek-e még a szeretteik, vagy ha meghaltak, hol temették el őket.

A szovjet hadsereg őrzőjei azokat is elvitték, akik 1944 júniusában vették birtokba a nánási „zsidónegyed”, a Bem utca és a beletorkolló utcák házakat, a deportált zsidók itt levő boltjait és raktárait. Innen, a „burzsuj házakból” hurcolták el először az embereket a szovjet katonák, ami hozzájárult ahhoz, hogy a deportálást „zsidó bosszúval” magyarázták a nánásiak. Mint Hadas Ferenc emlékezéséből kiderül, családjuknak a város utalt ki egy zsidó üzletet, és ezért hárman is „vezekeltek”. Az antiszemita legendát a nyilas szócsövévé vált hetilap, a *Nánási Újság* előre megalapozta, hiszen az utolsó pillanatig, október végéig szidalmazta a zsidókat, képtelen bűnökkel gyanúsította meg őket. A „Beszélük a városban” című rovatban név szerint is megvádolták Schlosser Jenő üveg- és porcelánkereskedőt, a hitközség ismert tagját azzal, hogy „az orosz parancsnokság mellé szegődött”.

1946 márciusában, amikor az MKP vezetősége úgy döntött, hogy „utcára viszi” a politikai harcot, Hajdúnánáson is gyűlést tartottak. Ekkor huszonnyolc „reakciós” tisztviselőt kergettek el, majd a kommunisták a helyi közigazgatás megtisztítása után a feketézők ellen fordultak, akik a beszámolók szerint „azonosak voltak a zsidókkal”. A jórészt szegényparasztokból álló helyi pártvezetés kezdte el az „osztályharcot”, mely a burzsoázia, vagyis a holokausztot túlélte, és újra vállalkozni kezdő zsidók ellen irányult. A városban ekkor indult újra a hagyományos szalmaipar, mely főként kalapokat és strandcikkeket állított elő. Tizennégy iparendélyt adtak ki, illetve újítottak meg, többek között Szender Hermann, Herbst Jakab, Herbst Hermann és Kettler Bernát is folytatta vállalkozását, mellyel még 1944 áprilisában kényszerült felhagyni. 1949-ben aztán a Háziipari Szövetkezet folytatta a szalmaipart, melybe az említett vállalkozóknak is be kellett lépniük.

Ezzel egyidejűleg feltámadtak a hagyományos zsidógyűlölő hiedelmek. A Hajdúságban a fiúgyerekek között régi szokás volt, hogy egymás mellé álltak és keresztbe pisiltek. „Ekkor meghal egy zsidó fattyú”, mondták, amit a szüleiktől hallottak. Ugyanezt a gyűlöletet tételezték fel a zsidókról is, ez is közrejátszott abban, hogy őket okolták a nánási férfiak elhurcolásáért. Amikor 1948 májusában Veres Péter parasztpári gyűlést tartott Hajdúhadházán, beszélt a „hadifogolykérdésről”, és szokása szerint szidta a zsidókat is, az összesereglett

asszonyok feldúlták egy Kofler nevű, a deportálásból visszatért kereskedő lakását.

Az ezután következő, tragikusan nehéz időszakról Hódos Antal mesélt, aki az 1956-is hajdúnánási forradalom egyik főszereplője volt.⁹ Ő 1953-ig rendőr volt, és közelről látta a Rákosi-féle diktatúra mindennapjait. „1949-ig Magi Zoltán volt a rendőrkapitány és Czifra Sándor a párttitkár. De azután Magit elhelyezték, Czifra meg országgyűlési képviselő lett, és elkerült innen. Helyettük néhány semmirevaló kezébe került a hatalom, akik már az oroszok bejövetelekor beálltak a pártba. A két Porkoláb-fivértől rettegetek a leginkább, Lászlótól, aki előbb jegyző volt, majd vb-titkár lett, meg Miklóstól, aki a begyűjtést intézte. Maguk mellé vették Czifra Lászlót rendőrparancsnoknak, akiről azt beszéltek, hogy nyilas volt. A tanácselnöktől, Oláh Imrétől meg a Fábíán Sándor nevű párttitkártól, aki nem volt nánási, azt csináltak, amit akartak. Sorra vették elő a kulákokat két fogdmegjűkkel, Hornyák Jánossal meg Gyöngyösi Antallal. Ha valaki elmaradt az adóval vagy a beszolgáltatással, fegyveresen kimentek érte, egész éjjel verték, letépték a körmét, kínozták. Azzal engedték el, hogy ha nem teremti elő, amit kivetettek rá, a legközelebb végeznek vele. Jó néhányan megölték magukat, nehogy még egyszer bevigyék őket, az egyik gazda a padláson akasztotta fel magát, a másik a csűrben, volt, hogy egy héten háromszor is fordult a halottaskocsi. Akkor tört ki a botrány, amikor ez a Hornyák kezelésbe vette egy dr. Kovács nevű pesti orvosnak az anyját. Ő is rajta volt a kuláklistán, de nem tudott fizetni. Erre bevitték a tanácsházára, és szabályosan megpörkölték az öregasszonyt, mint a malacot, a lába között meggyújtották a szórt. Amikor az orvos ezt megtudta, felvitte az anyját a Rákosi-titkárságra. Persze, nem hittek neki. Erre se szó, se beszéd, felhajtotta az anyja szoknyáját, hogy nézzék meg, mit tettek vele Nánáson.”¹⁰

Hadas Ferenc szerint a nánási zsidók nem vettek részt ezekben a törvénytelenségekben, ahogy a „hadifoglyok” elhurcolásáról sem tehettek. Apja, idősebb Hadas Ferenc, aki azokban a tragikus 1944 novemberében többször is megfordult a szovjet városparancsnokságon, egyetlen zsidót sem látott ott, hiszen ekkor a munkaszolgálatosok még nem tértek vissza. De 1944. december végén a munkaszolgálatból visszatért Schlosszer Jenő már Erdei Ferenc belügyminisztériumának rendőre volt, a nánási rendőrség politikai osztályának vezetője, akinek utasítására letartóztatták „a nácibarát és nyilas elemeket”. 1945. január végén ő jelölte azokat a nánásiakat, akiket az oroszok, a debreceni Ideiglenes Kormány rendelete alapján „jóvátételi” kényszermunkára küldtek a Szovjetunióba. Ekkor tizenöt személyt vittek el Hajdúnánásról Ukrajnába, bányamunkára.

Amúgy Schlosszer, aki 1947-ben és 1948-ban a városházán dolgozott, majd a helyi szociális otthon igazgatója lett, a többi zsidóhoz hasonlóan jó kapcsolatokat tartott fenn a térségben állomásozó szovjet csapatok parancsnokaival. Rajta kívül mások is beléptek a pártba, mint Nánási Lajos kocsmáros, aki a szálloda és étterem vezetője lett. Ő ajánlgatta a kereskedőknek, hogy „lépjenek be a pártba, minden gondotok megoldódik”. Ezt tette Glücklich Sándor,

aki 1945 utána rendőr volt ugyanúgy, mint Stuhlberger Dávid fuvaros. Kommunista párttag volt még Kasi, aki a vasboltot vitte, és a tüzépes Halász. „De ők nem is tehettek mást, ha meg akartak maradni a helyükön”, jegyezte meg Hódos Antal.

Hajdúnánáson a forradalom a budapesti események hírére, háromnapos késéssel tört ki, 1956. október 26-án. Délelőtt megmozdult a nép: felvonultak és gyűlést tartottak a városháza előtt Nagy Imre támogatására, majd kora délután, spontán felbuzdulásból ledöntötték a szovjet hősi emlékművet. Egyidejűleg a tüntetők behatoltak a városházára, majd a pártbizottság épületébe, és szét-szórták, illetve megsemmisítették a begyűjtési iratokat és a káderlapokat.

A nánásiak spontán reakciója semmiben sem különbözött a „vidék forradalmától”. Egyedi volt viszont az antiszemitizmus megjelenése, már október 26-án. Ennek alapján Harsányi László, a hajdúsági zsidó hitközségek monográfusa rögtön politikailag minősítette az eseményeket: „Az 1956-os ellenforradalom mégis Nánáson nyilvánítja ki, hogy a Horthy-fasizmus negyedszázadon át folyó lélekmérgezése hamu alatt lappangó tűzként még mindig ott parázslik nem egy félrevezetett embernek-csoportnak vérgőzös indulataiban. Ezek az elemek 1956. október végén újra elérkezettnek látják idejüket, kifosztják a zsidók lakásait, egyeseket inzultálnak is.”¹¹

Az események résztvevői is megemlékeznek arról, hogy a „zsidókérdés” már a forradalom első napján felmerült. „Október 26-án délelőtt a Vízügyi Igazgatóság dolgozóival együtt négyes-ötös sorokban vonultunk fel a kövesúton. Velünk volt az anyagbeszerzőnk, Farkas Sanyi, aki zsidó volt. Ezt látva egy Pongor József nevű lókupec nagyot kurjantott, hogy 'húzzák ki innen azt a zsidót, mert mindjárt agyonverem!', és még a botját is felemelte. Úgy tettünk, mint ha semmit sem hallottunk volna, csak még szorosabban fogtuk közre Sanyit”, mesélte T. Varga Sándor, egykori hadirepülő, majd gépszerező.

Kora délután a főtéren összegyűlt tömegnek Szilágyi Gyula, 1954 óta a város tanácselnöke, felolvasta a tüntetők 27 pontba foglalt követeléseit. De amikor meg akarta nyugtatni a tömeget, „Le a párttal, le a kommunistákkal!” jelszót skandálva szakították félbe. Szilágyi erre kijelentette: „Visszajön a Porkolábok ideje, elvtársak!”. Ekkor „Nincs párt és nincs elvtárs!”, „A párt kizsákmányolta a munkásokat és a parasztokat!”, továbbá „Elég volt a handabandázásból!”, „Hazaáruló, le vele!” kiáltások hallatszottak, majd lökdödni kezdték a tanácselnököt. Hasonlóképp fojtották bele a szót Fazekas Jenő párttitkárra is. Négy óra tájban szovjet tankok dübörögtek át a városon, és az emberek szétrebbentek. Majd a tömeg újra összegyűlt, és a városházára ment, hogy felelősségre vonja a pénzügyi osztályvezetőt a beszolgáltatásokért, de mivel nem találta, feldúlta az irodahelységeket.

Pongor József később a debreceni megyei bíróságon tartott tárgyaláson arra hivatkozott, hogy október 26-án, dél tájban Szilágyi Gyula hívatta, és kinevezte a helyi nemzetőrség parancsnokának e szavak kíséretében: „Pongor bátyám, vigyázzon, rend legyen az utcán, fel ne törjék valamelyik üzletet, a maga szavára

hallgatnak.” Tény, hogy a Pongorhoz csatlakozó nánásiak ettől kezdve nemzetőrnek tekintették magukat.

A „reformkommunista” Szilágyi Gyula, aki közmegelegedésre 1954 óta volt Hajdúnánás tanácselnöke, és kinevezték a helyi forradalmi bizottmány vezetőjének is, nehéz helyzetben volt. Meg kellett valakit bízni a rend fenntartásával azután, hogy a rendőrség tekintélye megszűnt, tagjai visszavonultak a közterületekről. Nem tudni, hogy megbízott-e Pongor Józsefben, de más jelentkező nem volt. Mindenesetre telefonon érintkezésbe lépett a Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmánnyal, és tájékoztatta a fejleményekről a karhatalmi szekciót. Ennek vezetője, Mitnyán Pál ezredes tanácsolhatta neki azok után, hogy az események „rossz irányba fordultak”, hogy cserélje le a nemzetőrséget, és nevezzen ki új parancsnokot, akinek van rendőrségi tapasztalata. Az új, október 28-án kinevezett nemzetőr parancsnok az 1953-ban elbocsátott rendőr, Szilágyi ismertőse, Hódos Antal lett.

De még az október 26-ai eseményeknél tartunk. Az egyre harciasabbá vált emberek a pártbizottság épületéhez vonultak, ahol letépték a vörös zászlót, és benyomultak az udvarra. Fazekas Jenő párttitkárt kivonszolták, szidalmazták, de sikerült elmenekülnie. Majd az arra vetődő agronómust bántalmazták és ütlegették, aki rosszalló megjegyzést tett rájuk. A mintegy száz főből álló tömeg ekkor úgy döntött, hogy a „zsidó negyedben”, a Mártírok útjára átkeresztelt Bem utca házaiban folytatja a forradalmat. Pongor József ekkor már a helyi nemzetőrség parancsnokaként lépett fel, bár az utasításainak nem engedelmeskedtek. A körötte kialakult, jobbára idősebb férfiakból és suhancokból álló csoport spontán módon szerveződött.

Nagy Imre kovácssegéd, az események résztvevője így számolt be a bíróság előtt az első forradalmi nap délutánjáról: „Láttam, hogy a tömeg behatol a zsidó templom udvarára, és onnan a zsidó tanítót kihúzták az ott levő lakásából, és ütlegették. Hogy kik voltak a tömegben, azt név szerint megnevezni nem tudom, csak egy fiatal fiút ismertem meg, Ungvári Lászlót, aki azt mondta, hogy üssük a бүdös zsidókat, mert ezek hurcolták el az apáinkat. Majd én beavatkoztam, az öreg zsidóembert kimentettem, illetve a lakásomra vittem, utána pedig elmentem a fent említett Varga Imre sógoromnak a lakására, ahol Weisberg nevezetű és még két másik család volt jelen, akik ott kaptak menedéket. Amikor én eljöttem a sógoroméktől, és kijöttem a Dorogi utcára, ott találkoztam ismét a tömeggel, és azt kiabálták, hogy mennek a Weisberg nevezetű zsidó lakására. Majd én a tömegben levő egyik személlyel, akinek a kabátja alatt egy fejsze volt, beszéltem, és azt mondtam, ne menjenek a fent említett zsidó lakására, mert ők már elmentek, hanem menjenek a zsidó utcára, és ott keressenek zsidót. Ugyanis tudtam már, hogy ott nem találnak senkit.”¹²

A tömeg tehát szinte előzmények nélkül támadt a zsinagógára, illetve a mellette lakó rabbihelyettesre és a feleségére, hogy „bosszút álljon”. „Mivel Schlosszert, a vélt főkolompot nem tudták elkapni, egy feltűzelt csoport benyomult a 'zsidó utcába', lakásában bántalmazta Wiesel Bernát zsidó hittanítót

és a feleségét, valamint Jakubovits Hermann saktert, s behatolt a zsinagógába is. A megmozdulás ekkor már egyértelműen antiszemita jelleget öltött, hiszen olyanokat bántalmaztak, akiket sohasem vádoltak a zsidó bosszúban való részvétellel, köztük a helyi zsidó közösség prominens alakjait.”¹³

Több vallomás szerint Gyöngyösi János napszámos e szavakkal irányította az embereket a „zsidó” utcába: „Keressük meg a zsidókat, mert azok hurcoltatták el a magyarokat Hajdúnánásról a felszabadulásakor.” Jakubovits Hermannról így ír Gonda László: „A húszas évektől kezdve működött Hajdúnánáson. Jámbor lelkű előimádkozó volt, ausztriai deportálásából 1945-ben családjával együtt tért vissza Nánásra. 1948-tól – Halpert Salamon rabbi Amerikába való kivándorlása után – Jakubovits Hermann látta el 1956-ig a rabbihelyettes szerepét. Ekkor a feltámadó antiszemizmustól fűtött garázda elemek bántalmazták. Még ez évben Jeruzsálemben telepedett le a családjával.”¹⁴

A „zsidó” utcában tett látogatás, a lakások kirablása és feldúlása után a tömeg indulata egyértelműen antiszemita irányba fordult. Hangadói elhatározták, hogy felkeresik az összes helybeli zsidót, hogy „megvédelmezzék” őket. A tömeg Jakubovits lakása után a közeli háztartási bolthoz ment, melynek vezetője Glücklich Sándor, egykori rendőrnnyomozó volt. Részlet Pálóczi László téglagyári munkás 1957. április 27-én felvett tanúkihallgatási jegyzőkönyvéből: „1956. október 26-án a hajdúnánási ellenforradalom napján 18 óra tájban a Dorogi utcából jöttem, amikor láttam azt, hogy nagyobb tömeg vonul és a tömeg a Mártírok útja és a Dorogi út sarkán levő háztartási bolt előtt megállt. A tömegből kiáltások hallatszottak, hogy a Glücklich nevű zsidó személy, aki a háztartási bolt vezetője, és az embereket elvitette, jöjjön ki. Majd a tömegből néhányan behatoltak a boltba, és onnan Glücklich Sándor üzletvezetőt kihúzták... Ütötték, köpdösték és rugdalták, és közben Gyöngyösinek a hangját hallottam, hogy a Glücklich a bátyját elvitette a szovjet bevonulás idején. Majd a tömeg az említett személy megverése után irányt vett Schlosszer Jenő zsidó személy lakására.”

Másként látta ezt a jelenetet Mónus Antal, három elemít végzett útor. Idézet az 1957. április 18-án felvett rendőrségi jegyzőkönyvből. „Azt kiabálták, hogy zárjon be, mert ő is bűnös, mert elvitette az embereket. Ekkor Glücklich a rolót lehúzta, és azt mondta a suhancoknak, hogy ‘még pendelyben jártatok, és nem tudtok semmit’. Majd a tömegből a fiatalok odamentek az ajtóhoz, és behatoltak az üzletbe. Ott álltam, és a tömeg engem is besodort az üzlethelyiségbe. Megálltam és azt mondtam, hogy ne bántsátok Glücklichet, aki közben menekült a raktárba. Onnan kirángatták, emlékezetem szerint egy Nagy János nevű kultúrrotthoni dolgozó, aki hamarosan külföldre disszidált. Majd Glücklichet kihúzták a kövezetre és ott ütlegelték, mire én azt kiáltottam: ‘Ne üssétek agyon!’ Majd odamentem, mire a nevezett személyt egy cigányasszony emelte fel.”¹⁵

Ezután Kasi Sándort, a közeli vas- és edénybolt vezetőjét rángatták ki a boltjából, és verték össze. Mindkét boltvezető inzultálásával egyidejűleg a tömeg kifosztotta az üzleteket. Ettől a tömeg még agresszívebbé vált. „Többen kiabálták

a zsidók nevét. A vádlottak közül azonban senki nem tett a zsidókra vonatkozó kijelentéseket... Október 26-án este láttam, amint a Stuhlberger nevű zsidó személyt a tömeg közrefogta. Mi, nemzetőrök mentettük meg. Főleg a cigányok kiabáltak: 'Üsd a büdös zsidóját!', vallotta Áfra Lajos kőműves 1958. február 6-án a bíróság előtt.

„A legveszélyesebb helyzetbe a harmadik 1945-ben szolgált rendőr, Stuhlberger Dávid került, akit egy felbőszült, 30-40 fős tömeg a saját háza előtt akart felakasztani az esti órákban. Szerencsére Szilágyi Gyula tanácselnök határozott fellépésével ezt meg tudta akadályozni. A történetek hatására a zsidó lakosok pánikba estek, igyekeztek elrejtőzni. Az október 26-ai hajdúnánási megmozdulásnak nem lett halálos áldozata, de ebben az is szerepet játszik, hogy Schlosszer Jenőt nem tudták kézre keríteni üldözői.”¹⁶

Stuhlberger József, Dávid testvére a 8. számú italtoltnak nevezett ún. Csiki-kocsma vezetője volt. Elterjedt a hír, hogy a pincéjében „zsidók rejtőznek”. A tüntetők átkutatták, és bőven ittak a talált pálinkából.

Ekkor már több nő is feltűnt a társaságban, akik indítványozták, hogy a munkahelyén számoljanak le Schlosszer Jenővel, a helyi szociális otthon igazgatójával. „Este 19-21 óra lehetett, amikor egy piros tehergépkocsi, amelyen kb. 30-40 személy lehetett, megállt a szoc. otthon előtt, és engem kerestek. Kiabálni kezdtek, mint a vadak, nekiestek a kapunak, és betörték. Későbbi elbeszélések alapján tudomásomra jutott, hogy azt kiabálták, hol van az a büdös zsidó, megöljük. Az ápolónő a tömegben felismerte a közismert, nagybajuszú Mónust, aki nekem még a hitleri időkből ellenségem. Azzal, hogy nem találtak meg, nem elégedtek meg, több napon át üldöztek és kerestek”, áll Schlosszer 1957. április 29-én, közvetlenül a kivándorlása előtt tett rendőrségi feljelentésében.

A tömeg, miután nem találta Schlosszert, visszatért a piacra, és kisebb csoportokra szakadva kifosztotta az elmenekült zsidók lakásait. Az 1958 januárjában lefolytatott perben ezekkel a rablásokkal részletesen foglalkoztak. A valamásokból kitűnt, hogy már a Jakubovits Hermann elleni támadás során feltörték lakásokat, és elvittek értéktárgyakat. Ennek híre eljutott a városházára, ahol a vezetők több kísérletet tettek, hogy megakadályozzák a rablásokat. Nemzetőröket küldtek a zsidók lakásainak őrzésére, de ezek még a Pongor-féle gárda tagjai voltak, akik folytatták a fosztogatást.

1956. október 26-án délután és este viszonylag szerencsés kimenetelű, spon-tán pogrom zajlott Hajdúnánáson. A megrettent helyi zsidók az október 27-ére virradó éjszakát a temetőjükben töltötték. Férfiak és nők, gyermekek, idős emberek, mintegy százan, a sírok között aludtak. Másnap reggel a 45 kilométerre levő Debrecenbe indultak gyalog, onnan meg vonaton Budapestre mentek: ott várták ki, amíg elhagyhatják az országot. Azt antiszemita indulatok fellángolásának okára a megyei bíróság összefoglaló jelentése is kitért. „Megállapítást nyert, hogy a zsidóellenes megmozdulásokat az váltotta ki, hogy felelőtlen személyek éveken át olyan híreket terjesztettek, hogy a felszabadulás alkalmából fogságba elvitt kb. 400 embert Schlosszer Jenő vitette el bosszúból, amiért 1944-ben

a zsidókat gettózták. Ez a beállítás azonban minden alapot nélkülöz, és senki nem tudja bizonyítani. Ennek következtében vették üldözőbe Schlosszer Jenőt és a zsidóságot az elvitt személyek hozzátartozói, akik közé hangadók és uszítók is kerültek, tüzelve a felizgatott tömeget.”

Az 1956. október 26-i események súlyával a város vezetése is tisztában volt. Híruk az elmenekült zsidók révén eljutott Debrecenbe. Másnap a megyei forradalmi bizottság telefonon érintkezésbe lépett a nánási vezetéssel, és a rend megszilárdítását, a kilengések megszüntetését követelte. Ekkor határozta el Szilágyi Gyula tanácselnök, hogy újjászervezi a nemzetőrséget, és az élére megbízható, tapasztalt embert állít. Hódos Antal 1993-ban így emlékezett az ezután következő eseményekre.

„28-án bevezettük a kijárási tilalmat, ami egészen november 14-éig volt érvényben. 30–40 fős nemzetőrséget állítottunk fel, tagjait a rendőrökkel párban küldtem utcára. De most már nem vettünk be nemzetőrnek akárkit, a Pongor-féle lumpen elemek szóba sem jöhettek. Nem hiszem különben, hogy attól a kacská kezű kupectól indult a zsidózás. Egy Papp János nevű szűcssegéd volt a leghangosabb, akinek mid a két testvére, a Gábor és a Mihály is csendőr volt azelőtt. Az mondogatott olyanokat, hogy 'Nemzetiszocializmust akarunk!' meg 'Zsidómentes Magyarországot!' Ő 1949-ig kommunista párttag is volt. Később, a forradalom alatt többször jelentett nekem személyeket, akik zsidókat vagy fegyvereket rejtegetnek. Lebeszéltem arról, hogy kimenjen a lakásukra, és megtagadtam tőle a fegyveres segítséget, úgyhogy a végén azt vágta a fejemhez, hogy pártolom a zsidókat”, emlékezett Hódos Antal.¹⁷

A hajdúnánási forradalom második antiszemita megmozdulására 1956. október 31-én és november 1-jén került sor. Ezt azt jelzi, hogy a nemzetőrség „lumpen” tagjainak lecserélése után, annak ellenére, hogy mérsékelt és józan gondolkodású vezetők, Szilágyi Gyula és a Hódos Antal kezébe került a végrehajtó hatalom, a zsidóellenes indulatok tovább forrongtak az emberekben.

Az 1944-es fogolyelhurcolás közelgő évfordulója előtt Papp János néhány társával együtt elindult, hogy kézre kerítse Schlosszer Jenőt, és leszámoljon vele. Úgy tudta róla, hogy a határban bujkál, de a hír hamis volt, mert ő akkor már Debrecenben volt. Megtalálták viszont a feleségét. Az idős, hatvankét éves asszony napokig bujkált, majd gyalog elindult Balmazújvárosba, a gyermekéhez. „Tíz kilométerre a várostól egy csoport, állítólag egy Fercsák nevezetű ember és társai ostorral visszaverték Nánásra. Ugyanez a Fercsák további molesztáló kijelentést tette a tanácsháza kis termében, hogy ha a feleségem kimegyen, meglincselik az asszonyok. Egy asszony meg azt mondta, hogy nem akarok több zsidót látni Nánáson. Ő kísérte be a feleségem Debrecenbe azzal, hogy átadja a forradalmi törvényszéknek, de ez nem sikerült, mert a kísérők és a kocsi tulajdonosa jóindulattal volt iránta”, írta feljelentésében Schlosszer Jenő.

Id. Fercsák András fűtő, aki kerékpárral követte, majd megelőzte Schlosszer-nét, az útba eső tanyákra betérve a következő szavakkal keltett indulatot az asszony ellen: „Az ura elvitette az apádat!” és „A férje elvitette az embereket!”

Schlosszernét a tanyasi suhancok tettelesen bántalmazták, ostorral ütlegettek. Amikor pedig őrzői bekísérték a nem sokkal később feldühödött nők ostromolták meg a tanácselnök irodáját, ahol Schlosszerné tartózkodott.

„Telefonon szólt a Szilágyi, hogy Schlosszernét megtámadta egy 150 fős csoport, és ő már tehetetlen. Felmentem Szilágyi irodájába, de alig tudtam átfurakodni az asszonyokon. Teli torokból üvöltöttek, hogy 'Adjátok ki Schlosszernét, megöljük!', meg 'Elvitetted a férjeinket, a fiainkat, most megfizetsz!' Várható volt, hogy a feldühödött asszonyok betörik a polgármesteri iroda ajtaját. „Csinálj valamit, mert megölik ezt az asszonyt. Ebből nagy kellemetlenség lehet”, mondta nekem Szilágyi. Erre kimentem az asszonyok közé.

‘Nézzék, maguknak igazuk van, a felháborodásuk jogos. De egyet ne felejtessenek el. Ha megölik Schlosszernét, akkor a magyar törvények szerint gyilkosságot követnek el. Ha valaki ezért vállalja a felelősséget a törvény előtt, jelentkezzen!’ Senki nem emelte fel a kezét. Megnyugtatóan hozzátettem: Ez az asszony nem tehet arról, hogy a férje ilyen munkát végzett”, mesélte Hódos Antal.

Ezalatt Szilágyi Gyula telefonált Debrecenbe, ahonnan két óra múlva megérkezett egy autó, benne két karszalagos, fegyveres férfival, a megyei forradalmi bizottmány karhatalmi szekciójának küldöttével. Szerepükről írja Filep Tibor, a forradalmi bizottmány egykori tagja: „A nemzetőrségnek nagy szerepe volt abban, hogy a forradalom napjaiban nem érte sérelem az emberek magántulajdonát, értékeit. A funkcionáriusok letartóztatására csak elvértve került sor. Garab Imre elképzelése az volt, hogy katonaviselt emberekből álló sorozóbizottság válassza ki a jelentkezőket. Az október 27-én megkezdett szervezés 29-étől kapott igazán lendületet. Az üzemőrségeket is ellátták fegyverekkel. Az egyetemi nemzetőrség 250 fős egységének megszervezését, amit az ifjúság diákvezére, Dede László szorgalmazott, az egyetemi katonai tanszék vállalta. A nemzetőrség teljes felfegyverzése november elseje és harmadika között valósult meg.”¹⁸

Schlosszernét ki kellett csempészni a tanácsházáról. Hódos Antal úgy vélte, az a legjobb, ha ehhez az asszonyok vezetőjének segítségét kéri. Behívta Aszalósnét a tanácselnöki irodába, ahol a két nő között gyűlölettől szikrázó párbeszéd zajlott. Aszalósné az 1957. április 27-ei rendőrségi kihallgatása során felidézte az elhangzottakat és azt, hogy miért akarták „túszul ejteni” Schlosszernét.

„A háború befejezése után az a gyanú merült fel, hogy Schlosszer Jenő hurcoltatott el Hajdúnánásról 500 embert, így köztük az én férjemet is, ezért arra gondoltam, hogy megnézem, igaz-e, hogy a rendőrségen van. Szóltam a közelben tartózkodó Bereczkinének, hogy jöjjön velem. Meg akartuk kérdezni tőle, volt-e köze ahhoz, hogy a férjeinket elhurcolták.” Aszalósné saját állítása szerint a következőt mondta a tanácselnöki irodában: „Látja, látja, magukat is utolérte a végzet, pedig jóízűen nevettek, amikor a férjeinket siratgattuk, akiket a maga ura elvitetett. Erre Schlosszerné azt mondta, hogy úgy van, úgy van, ő vitette el, de én arról nem tehetek, mert én még akkor deportálva voltam.”

Hódos Antalnak és Szilágyi Gyulának minden ügyességére szüksége volt, hogy megvédje Schlosszernét. Végül a nemzetőrök a gépkocsiba ültették, és magukkal vitték. Debrecenben elengedték a zsinagóga környékén, ahol a félelemtől még mindig remegő asszony találkozott a férjével.

Ezután nem maradt több zsidó Hajdúnánáson. Kifosztott lakásaikat csak két nappal a szovjet csapatok november 4-ei bevonulása után sikerült beszögezni és lepecsételni.

Addig, amíg a nánásiak megkapták az útlevelüket Izraelbe, Budapesten tartózkodtak. 1957. március 28-án segélyért folyamodtak a Magyar Izraeliták Országos Szövetségéhez. Beadványukban közölték, hogy testületileg kivándorolnak, és azt is, hogy „az októberi események következtében hitközségünk tagjait kifosztották, és ingóságait tönkretették”.

A nánási zsidók 1957 májusában tértek vissza őseik földjére. Úgy rendelkeztek, hogy zsinagógájukat csak bontási anyagként lehet eladni, az más célra – például raktározásra – nem használható. A forradalom helyi résztvevőinek büntetése enyhe volt. Két év volt a legsúlyosabb ítélet. A vádlottak többségét a letartóztatási idő beszámításával szabadon engedték. A nánási szalmaipar a háziipari szövetkezet feloszlásával már a hetvenes évek elején megszűnt.

Az Izraelben élő nánási zsidók nem járultak hozzá ahhoz, hogy a deportált zsidókat is feltüntessék a református templom előtt álló, a rendszerváltás után emelt emlékművön, mely az 1944. november első napjaiban elhurcoltak nevét örökíti meg.

Magyarországon 1956-ban, a forradalom napjaiban és az utána következő hónapokban a zsidók közül sokan rettegtek, és a nem zsidók is tartottak az antiszemitizmus kiújulásától. A félelem rémhíreket szült, a szorongás felnagyította, félreértelmezte a baljósnak ítélt jeleket. „A zsidók menekülése tart, s ma már 50, mások 80 családról tudnak, köztük Lányi Barna, a Nemzeti Bank volt igazgatója, mindkét zsidó sahter. A Pásti utca 2. számú házból már 10 család ment el”, olvasható egy 1956. december eleji naplóban, melyet szerzője Debrecenben vezetett.¹⁹

A forradalom után a kelet-magyarországi, vallásos zsidók túlnyomó többsége kivándorolt Schlosszer Jenőhöz hasonlóan, aki a feleségével együtt Izraelbe ment, majd Kanadában telepedett le. A mintegy 200 ezerre becsült 1956-os „diszszidens” között 20-25 ezerre becsülik a zsidók számát, ezek többsége ortodox volt. A legtöbben azokról a vidéki településekről mentek el, ahol 1945 után megpróbálták új életet kezdeni. Sokan régi tervüket váltották valóra az átmenetileg engedélyezett kivándorlással, de még azoknak is be kellett látniuk, hogy a restaurált „népi demokráciában” nincs jövőjük, akiknek egy ideig még illúzióik voltak a rendszerről. Amellett, hogy a kommunisták államosították a vagyontukat, és tönkretették az egzisztenciájukat, a zsidóknak a kisebb településeken, ahol mindenki ismerte őket, szembesülniük kellett a feltámadó antiszemitizmussal, a hagyományos zsidógyűlölet továbbélésével is. És az ellenük irányuló, jórészt irracionális indulatokban, az 1945-öt követő politikai szerepvállalásuk elítélésén túl ott lappangott a rituális gyilkosság vádja is.

JEGYZETEK

- 1 Ständeisky Éva: Antiszemitizmus az 1956-os forradalomban. *Élet és Irodalom*, 2004. február 27., 14–15.
- 2 http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=149:-antiszemitabuncselekmények-az-1956-os-forradalomban-&catid=15:tanulmányok
- 3 Völgyesi Zoltán: *Helyi forradalom: Hajdúnánás 1956-ban*. Hajdúnánás Város Polgármesteri Hivatala, 1993, továbbá Völgyesi Zoltán: *Kisvárosi történet*. Az 1956-os forradalom és a zsidóellenes megmozdulások Hajdúnánáson. Doktori mestermunkák. Budapest, 2001, Osiris.
- 4 A vérvád felbukkasáról az ügyben hozott ítélet után a *Nánási Néplap* 1949. május 25-ei száma tudósított „Rémhírterjesztő kisbíró” címmel.
- 5 Lásd erről Völgyesi Zoltán: Malenkij robot és a zsidó bosszú legendája Hajdúnánáson. *Leveltári közlemények*, 86. (2015), 194–212.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariKozlemenyek_86/?pg=213&layout=s
- 6 Draviczky Imre: *Századunkban a gyilkos láng már kétszer lobbant*. (Hajdúnánás népe és a Nagy Háborúk). Hajdúnánás, 1993, 248–249.
- 7 Csiszár Imre: A hajdúnánási „kitaszítottak” című tárlat történelmi háttere, 2011. https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/215579/file_up_09.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- 8 Hadas Ferenc: Hol sírjaink domborulnak... (Egy túlélő emlékezései a hajdúnánási elhurcoltakról) *Nánási Füzetek*, 1991, 11.
- 9 Pelle János: *Az utolsó vérvádak*. Az etnikai gyűlölet és a politikai manipuláció kelet-európai történetéből. Budapest, 1995, Pelikán, 288–289.
- 10 A hajdúnánási kulákokkal szembeni bánásmódról részletesebben Draviczky Imre: *Kulákok, kuláksorsok Hajdúnánáson, 1946–1956*. Hajdúnánás, 2006; valamint Kajári Erzsébet: Hajdúnánási „kulák-ügy” 1951-ben. In *Trezor 1. A Történelmi Hivatal Évkönyve*, 1999. Szerk. Gyarmati György. Budapest, 1999, Történelmi Hivatal, 209–230.
- 11 Harsányi László: *Adalékok a hajdúvárosok zsidóságának történetéhez*. Budapest, 1970, Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége, 18.
- 12 Pelle János i. m. 291.
- 13 Völgyesi Zoltán: *Malenkij robot és a zsidó bosszú legendája*, i. m. 213.
- 14 Gonda Moshe Élijahu: *A debreceni zsidók száz éve*. Tel Aviv, 1970, 301.
- 15 Pelle János: i. m. 292–293.
- 16 Völgyesi Zoltán: *Malenkij robot és a zsidó bosszú legendája*, uo.
- 17 Hódos Antal szerepel Szakács Sára Első kézből című, a Hajdú megyei forradalomról szóló, 2004-ben készült dokumentumfilmjében mint a nánási események szemtanúja.
- 18 Filep Tibor: Az 1956-os forradalmi események Hajdú-Biharban, a katonák és nemzetőrök szerepe. In *Tanulmányok az 1956-os nemzetőrségről*. Budapest, 2015, 89.
- 19 Balogh István: *Debrecen a forradalom után*. Debrecen, 1994, kiadó nélkül, 82.

Tisztelt Olvasónk!

A *Hitel* lapárus terjesztése bizonytalanná vált. Megeshet, hogy utcai terjesztésben nem lesz elérhető a folyóiratunk. Amennyiben továbbra is nyomtatott formában kívánja olvasni, célszerű előfizetnie a Magyar Postánál. Ez történhet személyesen vagy a hirlapelofizetes@posta.hu címen.

Számaink tartalmát minden érdeklődő számára hozzáférhetővé tettük a honlapunkon: www.hitelfolyoirat.hu.